

100 rokov Československa 26. októbra 2018 14:24

Ako sa po storočí verejnosť pozerá na prvú ČSR

ZORA BÚTOROVÁ

Foto – TASR

Ľudí na Slovensku nechávajú väčšmi ľahostajnými tie historické zlomy, keď sa rozhoduje o osude našej slobody a demokracie. To znižuje schopnosť rozpoznať dnešné a zajtrajšie hrozby.

Odoberať

Odoberajte nové články z rubriky **100 rokov Československa** na e-mail.

Po tieto dni uplynú sto rokov odvtedy, ako vznikla na troskách rakúsko-uhorskej monarchie Československá republika. Štát, aký nikdy predtým nikdy neexistoval a o ktorom sa pred vypuknutím prvej svetovej vojny neskúmalo ani jeho zakladateľom, nieto ešte obyčajným obyvateľom žijúcim pod kuratelou cisára Františka Jozefa. Z týchto sto rokov sme prežili s Čechmi spolu takmer dve tretiny a vedľa seba zhruba tretinu. Boli

to časy mierové i vojnové, chvíle eufórie, nádejí i zúfalstva, roky zblížovania i odcudzovania, turbulentných zmien i reprodukcie jednotvárnosti v normalizovanej spoločnosti „zastaveného času“.

Hektické dvadsiate storočie nedoprialo obyvateľom prvej republiky päťdesiat rokov nerušeného demokratického vývoja, od ktorých si vizionársky prezident Tomáš Garrigue Masaryk sľuboval upevnenie štátu i jeho demokratickej podoby. Dnes už síce občania oboch samostatných štátov túto magickú hranicu prekročili, ale až po dvoch drastických prerušeníach. Po dvadsiatich rokoch sa Československo pod tlakom Hitlera rozpadlo a zakrátko po jeho obnovení v povojnovom období sa ocitlo v stalinskom „tábore mieru a socializmu“, kde vládla komunistická strana.

Váhanie politikov

Od vzniku ČSR sa datuje obdobie, v ktorom začali Slováci po prvý raz v dejinách nadobúdať skúsenosti zo života v demokratickom politickom systéme. Patrí k ironickým paradoxom samostatnej Slovenskej republiky, ktorá sa v roku 1993 formálne prihlásila k demokratickému odkazu prvej republiky, že politickí predstavitelia nového štátu na čele s Vladimírom Mečiarom urobili z 28. októbra, štátneho sviatku založenia ČSR, iba pamätný deň. Napriek opakovaným pokusom sa tento stav nepodarilo napraviť.

Dnešné kompromisné riešenie, ktorým sa 30. október, keď sa slovenská politická elita pred 100 rokmi v Turčianskom Sv. Martine Deklaráciou slovenského národa prihlásila k spoločnému štátu, stal jednorazovým štátnym sviatkom iba pre rok 2018, sa mnohým nepozdáva. Pre jedných je to priveľa. Niektorí zamestnávateľa ho merajú ušlým ziskom z ďalšieho dňa pracovného pokoja a obávajú sa, že sa z toho môže stať precedens. Iní tvrdia, že prvá republika bola demokratická iba pre Čechov, ďalší síce uznávajú, že je to významný medzník pre Čechov a Slovákov, ale pokladajú za dôležitejšie ponechať „neutrálne“ cirkevné štátne sviatky.

Pre druhých je to zase primálo. Márne dúfali, že na sté výročie sa po opakovaných neúspešných pokusoch konečne podarí osláviť 28. október ako štátny sviatok a symbolicky tým vyjadriť oddanosť ideám, na ktorých založenie ČSR stálo, ako aj vdáčnosť tým, ktorí sa o to zaslúžili. Veď, ako

to pred časom vyjadril historik Milan Zemko, „vznik Československa 28. októbra 1918 bol pre Slovákov v 20. storočí azda najdôležitejšou udalosťou, od ktorej sa odvíjali naše ďalšie dejiny a vďaka ktorej bolo uplynulé storočie aj slovenským storočím... Bola to medzivojnová ČSR, ktorá vytvorila základný rámec pre zavŕšenie nášho národa do jeho modernej, vyspelej podoby“.

Keď nás zaujíma, ako vníma prvú republiku dnešná slovenská verejnosť, pripomeňme tiež, že historické vedomie Slovákov o nej bolo deformované dvakrát. Podľa Dušana Kováča raz ľudákmi po roku 1939, ktorí si aj uvedomovali, že oni rozbili republiku spoločne s Hitlerom, no potrebovali nejako zdôvodňovať, že ten štát nestál za nič. Vymysleli si teda tézu, že zrod Československa síce možno hodnotiť pozitívne, keďže maďarizácia sa skončila, avšak vznikom spoločného štátu sa v skutočnosti riešila iba česká otázka, nie slovenská. Druhá deformácia bola komunistická: zhadzovala prvú republiku tvrdením, že to bol štát buržoázny.

Ako sa k vzniku prvej ČSR a k pomerom, ktoré v nej vládli, stavia pri jej stom výročí naša verejnosť? Ku ktorej interpretácii sa prikláňa? Má váhanie politikov povýšiť 28. október na štátny sviatok oporu v názoroch väčšiny? V čom sa podobajú a v čom sa odlišujú názory obyvateľov Slovenska a Česka?

Na túto otázku ponúka aspoň čiastočnú odpoveď nedávny reprezentatívny výskum, ktorý uskutočnil Sociologický ústav SAV v spolupráci s Inštitútom pre verejné otázky a s českým Centrom pre výskum verejnej mienky Sociologického ústavu AV ČR, ako aj niektoré staršie výskumy.

Väčšina z nás za Rakúsko-Uhorskom nesmúti

Začnime konštatovaním, že nostalgiu za zánikom Rakúsko-Uhorska pociťuje dnes na Slovensku iba necelá tretina obyvateľov Slovenska. Takmer polovica si naopak myslí, že rozbitie monarchie nebolo chybou. Zvyšná štvrtina zrejme pokladá túto otázku za natoľko pasé, že na ňu nemá názor (tabuľka 1).

„Do akej miery súhlasíte alebo nesúhlasíte s nasledujúcimi udalosťami a obdobiami?“ : „rozhodne a skôr súhlasím“ : „rozhodne a skôr nesúhlasím“

	Názory celej populácie
Rozbíjať rakúsko-uhorskú monarchiu bolo chybou	30 : 46 : 24
Vďaka utvoreniu prvej Československej republiky Slováci prežili ako národ	71 : 14 : 15
Prvá ČSR bola na svoju dobu vzorom demokracie a vyspelosti	64 : 18 : 18
Prvá ČSR bola spravodlivá voči všetkým národom a národnostiam, ktoré v nej žili	55 : 25 : 20

Zdroj: Sociologický ústav SAV a Inštitút pre verejné otázky; Centrum pro výzkum veřejného mínění, 1998

Hodnotenie vybraných udalostí a období od vzniku ČSR a českej verejnosti (% odpovedí „kladné a skôr kladné“ : „záporné“ : „záporné a skôr záporné“ : „neviem“)

	Pohľad slovenskej verejnosti
Vznik ČSR (1918)*	68 : 17 : 4 : 11
Vyhlásenie autonómie Slovenska v rámci ČSR (jeseň 1938)	29 : 27 : 24 : 20
Podpísanie Mníchovskej dohody (1938)	16 : 26 : 37 : 21
Protektorát Čechy a Morava (1939–1945)	16 : 26 : 39 : 19
Vojnová Slovenská republika (slovenský štát) (1939–1945)	18 : 23 : 46 : 13
Február 1948 – nastolenie komunistického režimu	17 : 27 : 46 : 10
Nežná revolúcia v novembri 1989	56 : 25 : 13 : 6

Zdroj: IVO, FOCUS a Centrum pro výzkum veřejného mínění AV ČR, október 2017*; Sociologický ústav SAV a Inštitút pre verejné otázky a Centrum pro výzkum veřejného mínění AV ČR, marec 2018.

Pravda, udalosti sprevádzajúce vznik 1. ČSR vyvolávajú aj po sto rokoch odlišné reakcie medzi ľuďmi slovenskej a maďarskej národnosti. Prevažne nesentimentálne sa na zánik monarchie dívajú najmä občania slovenskej národnosti; nebanujú najmä za Uhorskom z prelomu storočí, keď boli Slováci vystavení národnostnému útlaku a obmedzeniu politických práv.

Naši maďarskí spoluobčania to z pochopiteľných dôvodov vidia inak: takmer polovica z nich zastáva názor, že rozbiť Rakúsko-Uhorsko nebolo správne. Ich kolektívnu pamäť dodnes jatrí trauma z Trianonskej zmluvy, po ktorej sa niekdajší príslušníci väčšinového národa zrazu ocitli v pozícii etnickej menšiny. K dnešnej frustrácii z minulosti prispieva politika súčasného orbánovského Maďarska, ktorá – ako to nedávno vyjadril maďarský sociálny psychológ György Csepeli –, namiesto úsilia o prekonanie traumy sype do tejto historickej rany ustavične soľ. Podľa výskumu bratislavského Národného osvetového centra z roku 2017 etnickí Maďari na Slovensku dodnes pokladajú Trianonskú zmluvu za jednu z najnegatívnejších udalostí, aká na Maďarov doľahla v 20. storočí. Zároveň sú však názory tunajších Maďarov na zánik Rakúsko-Uhorska polarizované: dve pätiny z nich ho nepovažujú za nesprávne riešenie. Zaujímavé sú aj politické rozdiely: rozbitie Rakúsko-Uhorska negatívne posudzuje väčšina prívržencov Strany maďarskej koalície, ktorá má blízko k Viktorovi Orbánovi, kým pre maďarských prívržencov strany Most-Híd to neplatí.

Hviezdny okamih pre obyvateľov Slovenska

Podľa opakovaného výskumu Inštitútu pre verejné otázky z konca roka 2017 i výskumu z roka 2012 pokladá vznik prvej republiky za kladnú historickú udalosť približne sedem z desiatich obyvateľov Slovenska. Milan Rastislav Štefánik, jedna z kľúčových postáv zahraničného odboja, ktorý sa spolu s T. G. Masarykom a Edvardom Benešom zaslúžil o jej vznik, je v očiach verejnosti dlhodobo najuznávanejšou historickou osobnosťou 20. storočia: za kladnú historickú postavu ho pokladajú dve tretiny percent občanov. T. G. Masaryk stojí na treťom stupienku panteónu, hneď za Alexandrom Dubčekom.

Ako sa dalo očakávať, názory respondentov maďarskej národnosti na vznik Československa i jeho hlavných predstaviteľov sú zdržanlivejšie: jeho zrod hodnotí kladne polovica; M. R. Štefánika takisto polovica a T. G. Masaryka necelá tretina z nich. Dôležité však je, že kritické názory sú aj

v maďarskom prostredí oveľa zriedkavejšie ako ambivalentné či nevyhranené.

Čo dnes na prvej republike oceňujeme

Výrazná, takmer trojštvrťinová väčšina respondentov verí, že „vdďaka utvoreniu prvej Československej republiky Slováci prežili ako národ.“ Toto presvedčenie, ktoré mimochodom zdieľa o českom národe aj väčšina Čechov, má však podľa historikov skôr podobu mýtu. Roman Holec to vyjadril takto: „Niekedy sa hovorí, že 28. október nás zachránil, vytiahol nás z hrobu, už sme stáli jednou nohou nad priepasťou zániku... To určite nie. Slováci už boli natoľko etablovaní, že v 20. storočí by vďaka vnútorným silám, s českou pomocou, s pomocou amerických Slovákov už určite nedošlo k asimilácii.“ Podobne podľa Dušana Kováča možno hypoteticky predpokladať, že proces formovania Slovákov ako národa by sa síce celkom nezastavil, ale zrejme by trval dlhšie, keby Slováci ostali v Uhorsku.

V prvej republike vidí takmer dvojtretinová väčšina ľudí na Slovensku štát, ktorý bol na svoju dobu vzorom demokracie a vyspelosti. Viac ako polovica je zároveň presvedčená, že to bol štát spravodlivý voči svojim národom i národnostiam.

Zaujímavý je fakt, že pri hodnotení prvej republiky sa rozdiely v názoroch Slovákov a Maďarov takmer stierajú. Približne dvojtretinová väčšina Maďarov verí, že masarykovská republika bola demokratickým štátom, ktorý prispel k zachovaniu etnickej identity Slovákov, ale aj – a to je z hľadiska národnostnej menšiny mimoriadne dôležité – že to bol štát spravodlivý voči všetkým národom a národnostiam, ktoré v ňom žili. Väčšia nostalgia Maďarov za Rakúsko-Uhorskom sa teda nepremietla do ich výraznejšej kritiky pomerov v prvej republike. Z toho možno usudzovať, že príslušníci maďarskej menšiny prijali ČSR za svoj domov v rovnakej miere ako Slováci. Azda aj preto, z obáv zo straty akéhosi „demokratického bezpečia“ v Česko-Slovensku, sa príslušníci maďarskej menšiny dlhodobo stavajú kritickejšie než Slováci k rozdeleniu spoločného štátu.

Názory na prvú republiku sú dnes priaznivejšie

Treba pripomenúť, že začiatkom deväťdesiatych rokov sa väčšina ľudí na Slovensku na takomto priaznivom hodnotení prvej republiky nezhodovala. Boli to časy, keď sa spod koberca vymetali mnohé problémy, ktoré sa tabuizovali za komunizmu – vrátane česko-slovenských vzťahov.

„Pomlčková vojna“ pretrhla hrádzu vzájomnému obviňovaniu. Z oboch strán rieky Moravy sa ventilovali pocity ukrivdenosti a doplácania.

Nedôvera medzi Čechmi a Slovákami, podnecovaná nacionalistickými politikmi i časťou médií, kulminovala počas bezvýsledných štátoprávnych diskusií, keď sa vyhrocovali negatívne emócie a šírili sa negatívne etnické stereotypy. Nečudo, že sa zvýšené česko-slovenské napätie premietlo aj do spätného kritického hodnotenia prvej republiky. V roku 1990 jej iba 37 percent slovenskej verejnosti priznávalo demokratický charakter a iba 41 percent jej pripisovalo zásluhu na zachovaní slovenskej národnej identity. Až polovica respondentov (53 percent) vtedy súhlasila s názorom, že prvá ČSR znamenala pre Slovákov najmä útlak a vykorisťovanie.

Po rozdelení spoločného štátu začali tieto negatívne pocity opadávať. Aj keď iste mnohí nestratili zo zreteľa, že vzdelanostný a kultúrny vzostup slovenského obyvateľstva sa za prvej republiky kombinoval so značne rozšírenou chudobou, nezamestnanosťou a vysťahovalectvom, predsa vystúpili do popredia skôr politické kvality nového štátu, ktoré podporovali rozkvet občianskej spoločnosti i politickej plurality, ako aj nebývalý vzdelanostný a kultúrny rozvoj. Kvality, na ktoré sme mohli nadviazať v ponovembrovom Česko-Slovensku – na rozdiel od našich maďarských či poľských susedov, ktorí nemali pri budovaní demokracie vo svojich krajinách poruke „použiteľnú“ demokratickú minulosť.

Nezvyklý politický konsenzus

O tom, ako veľa sa od začiatku deväťdesiatych rokov zmenilo, svedčí skutočnosť, že v pohľade prívržencov rôznych politických strán na prvú republiku dnes niet štatisticky významných rozdielov.

Po rozdelení spoločného štátu sa z hlavného prúdu politického diskurzu vytratili niekdajší ostrí kritici Československa, ktorí predtým argumentmi o historickej krivde páchanej Čechmi na Slovákoch zdôvodňovali potrebu slovenskej štátnej samostatnosti. „Inštitúcie a zákony masarykovskej demokracie nadobúdali iný historický zmysel pre vládnuce a iný pre ovládané národy; pre Slovákov mali zmysel temer genocídny,“ písal ešte

v máji 1968 spisovateľ a publicista Vladimír Mináč, ktorý po Nežnej revolúcii vyhlásil, že ako komunista síce zlyhal, no „ako Slováč stojím na prahu nového tisícročia“. Namiesto Čechov si mnohí politici – nielen z radov bývalej SNS – našli iných nepriateľov, iné zástupné objekty svojej nevraživosti – niektorí utečencov, iní „Brusel“, Európsku úniu ako celok či Spojené štáty.

Skutočnosť, že prvá republika dnes nikoho mimoriadne „nevzrušuje“ a aj odporcovia liberálnej demokracie sa formálne prikláňajú k jej pozitívnemu hodnoteniu, však vypovedá nielen o nízkej relevantnosti tejto témy pre aktuálny politický zápas, ale aj – a to je azda závažnejšie – o neschopnosti nemalej časti verejnosti vnímať historické súvislosti. O čom inom svedčí napríklad fakt, že väčšina prívržencov ĽSNS chváli demokratické pomery prvej republiky a súčasne podporuje Mariána Kotlebu adorujúceho režim vojnového slovenského štátu?

Dva štáty, dve rozdielne minulosti?

Prvá republika nestihla naplno rozvinúť svoj demokratický potenciál. Na konci jej druhého desaťročia sa už začali odrať jej posledné hodiny. Po podpísaní Mníchovskej dohody vznikla druhá republika, ktorá sa od tej pôvodnej výrazne odlišovala. A po vyhlásení autonómie Slovenska ešte v rámci okupovaného štátu v októbri 1938 sa na Slovensku rýchlym tempom spustil úpadok demokracie. O pár mesiacov Hitler obsadil Čechy a Moravu a Slováci aj pod jeho tlakom vyhlásili slovenský štát, ktorý sa formálne prezentoval ako samostatná republika, ale jeho politická reprezentácia na čele s prezidentom Tisom z neho urobila vazala nacistického Nemecka. V oboch častiach niekdajšieho „ostrova demokracie“ zavládol úplne iný režim. Nacistická brutalita na okupovanom území likvidovala aj tie najmenšie známky odporu, vraždy a teror trvali po celý čas protektorátu. Situácia na Slovensku vyústila nielen do potlačenia akejkoľvek plurality a do podriadenia slovenskej zahraničnej politiky Hitlerovi, ale napokon aj do zločinného zbavenia Židov občianstva a ich odtransportovania do vyhladzovacích táborov.

Ako sa na toto temné obdobie našich dejín – spoločných a neskôr násilím rozdelených – pozerá dnešná verejnosť na Slovensku? A ako ho vidí česká verejnosť?

Ako ukazuje tabuľka 2, udalosti, ktoré sa odohrali pri skone prvej republiky – podpísanie Mníchovskej dohody a vyhlásenie autonómie Slovenska na jeseň 1938 –, ako aj režimy, ktoré vznikli na území bývalej ČSR počas druhej svetovej vojny – protektorát Čechy a Morava a slovenský štát – posudzovali slovenskí respondenti oveľa kritickejšie ako vznik prvej ČSR. Nemalá časť sa však uchýlila k ambivalentnému hodnoteniu, alebo sa necítila kompetentná zaujať stanovisko. A tak sa pri hodnotení žiadnej z týchto udalostí či období nenašla na Slovensku väčšina respondentov, ktorí by ju odsudzovali.

V tomto ohľade je medzi českým a slovenským vnímaním zásadný rozdiel. V českej verejnosti výrazne prevažuje kritické hodnotenie podpísania Mníchovskej dohody, protektorátu Čechy a Morava i vojnového slovenského štátu. Výnimkou je zdržanlivejšie posudzovanie vyhlásenia autonómie Slovenska v rámci ČSR na jeseň 1938, predovšetkým v dôsledku nedostatočnej informovanosti.

Dejepisné vzduchoprázdno oslabuje šance na udržanie demokracie

Ako interpretovať zhovievavosť slovenskej verejnosti voči tragickým politickým okolnostiam, ktoré vyústili nielen do likvidácie československej štátnosti a sľubne sa rozvíjajúcej demokracie, ale aj do obrovských strát na ľudských životoch? Sotva ju možno pripisovať premyslenému hodnoteniu založenému na hlbokom úsudku a znalosti faktov. Alebo v nej vidieť výraz vedomého cynického hodnotového relativizmu, ktorý sa korí brutálnej moci, veľmocenskému porušovaniu medzinárodného práva, totalitným režimom založeným na potláčaní ľudských práv. Skôr sa nám tu v celej nahote predvádza „dejepisné vzduchoprázdno“, ako tento stav kolektívneho nevedomia výstižne pomenovala historička práva Katarína Zavacká.

Žiaľ, prispel k nemu neutešený stav výučby dejepisu aj po roku 1989, keď sa už o novodobej histórii smelo a dalo hovoriť slobodne. Na nový prístup chýbala nielen podpora zo strany štátu, ale nejednému pedagógovi aj motivácia, vedomosti, či dokonca osobná odvaha. Nečudo, že najvyšší podiel respondentov, ktorí nezaujali kritické stanovisko k uvedeným historickým míľnikom, ale sa naopak uchýlili k vyhýbavým odpovediam, bol medzi tými, čo nedávno opustili školské lavice. Dva príklady na ilustráciu: Z respondentov vo veku 18 – 24 rokov hodnotila podpísanie

Mníchovskej dohody kriticky necelá štvrtina (23 percent), kým tretina (32 percent) nevedela, o čo išlo; vojnový slovenský štát hodnotili kriticky iba dve pätiny (40 percent), kým pätina (21 percent) nevedela zaujať stanovisko.

Rozdielnym hodnotením udalostí, ktoré sprevádzali zánik prvej republiky, sa však česko-slovenské odlišnosti nekončia. Slováci totiž väčšmi prižmurujú oči aj nad Februárom 1948, keď sa komunisti chopili moci a obnovený spoločný štát sa na štyri desaťročia vzdal demokratického dedičstva prvej republiky. Výdobytky socialistickej modernizácie prekrývajú cenu, za akú sa dosiahli – na úkor znásilňovania občianskych práv, potláčania dôstojnosti a celkového zglajchšaltovania spoločnosti.

Ak k týmto zisteniam pridáme aj skutočnosť, že na Slovensku je v porovnaní s Českom užší aj okruh ľudí, ktorí priaznivo hodnotia nežnú revolúciu 1989, čím potvrdzujú vedome či nevedome oddanosť demokratickým ideám prvej republiky, potom sa ponúka nelichotivé zovšeobecnenie: ľudí na Slovensku nechávajú väčšmi ľahostajnými tie historické zlomy, keď sa rozhoduje o osude našej slobody a demokracie. Tento záver je znepokojujúci nielen preto, že svedčí o dierach v našej kolektívnej pamäti, ale aj preto, lebo necitlivosť voči okliešťovaniu demokracie v minulosti a podceňovanie predností liberálnej demokracie, akokoľvek nedokonalejšie, znižuje schopnosť rozpoznať dnešné a zajtrajšie hrozby.

Demokratické spoločenstvo nemôže byť spoločenstvom mankuratov zbavených historického vedomia. Udržanie liberálnej demokracie v našej krajine nie je ničím samozrejým či zaručeným. Jednou z ciest, ako k tomu prispieť, je znížiť rozsah nášho historického ignorantstva.

Autorka je sociologička, Inštitút pre verejné otázky

*Tento text ste mohli čítať vďaka tomu, že ste predplatiteľom Denníka N.
Ak máte pripomienku alebo ste našli chybu, napíšte na editori@dennikn.sk.
Vážime si vašu podporu.*